

В. Журавель, професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів

У криміналістичній методиці розслідування злочинів, як інформаційно-пізнавальній моделі¹, особливого значення набувають типові слідчі ситуації й типові версії, типові системи слідчих дій та тактичні операції. Зазначені категорії істотно впливають на формування сучасних концепцій окремих криміналістичних методик, є їх невід'ємними складовими та зумовлюють ефективність конкретного акту розслідування.

Найбільш усталеними й апробованими криміналістичними засобами здійснення досудового розслідування прийнято вважати системи слідчих дій і тактичні операції. Водночас треба відзначити, що в літературних джерелах пропонувалися й інші терміни для визначення певних комплексів (сполучень) слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, серед яких можна назвати такі: «криміналістичний комплекс», «спеціальна операція», «слідча операція», «стратегічна операція», «оперативно-тактична комбінація», «складний тактичний прийом» та ін.² Зокрема, Р. Белкін сукупність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що спрямовані на вирішення певного тактичного завдання, називав «тактичною комбінацією»³. На думку Г. Матусовського, більш доцільним є вживання терміна «криміналістичні операції» як своєрідні комплекси дій слідчого, спрямовані на вирішення тактико-криміналістичних та методико-криміналістичних завдань. Перший різновид криміналістичних комплексів дій слідчого має яскраво ви-

¹ Див.: Журавель В. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів / Володимир Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – Вип. 1 (52). – С. 231–242.

² Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монографія / И. М. Комаров. – Барнаул, 2002. – С. 29; Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування / В. М. Шевчук // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 2003. – С. 48.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М., 1997. – С. 202–208.

ражений тактичний характер, тоді як другий виходить за межі вирішення суто тактичних завдань і охоплює відповідні етапи розслідування, а в деяких випадках спрямований на вирішення навіть стратегічних завдань¹. Як видається, більш вживаними, такими, що відповідають потребам теорії і практики, слід визнати терміни «системи слідчих дій» і «тактичні операції», решту зазначених термінів можна віднести до розряду авторських новацій, які потребують більшої аргументації і певного часу для усвідомлення їх доцільності та адаптації до існуючого наукового апарату криміналістики.

Отже, традиційним елементом структури окремої криміналістичної методики є система слідчих дій². І це не випадково, оскільки криміналістична методика розглядає слідчі дії не ізольовано, а у взаємозв'язку одна з одною. Залежно від мети вони утворюють певні системи. Елементами таких систем є типові слідчі дії, а їх структура відображає оптимальну послідовність провадження. Оптимальний набір слідчих дій і оптимальна послідовність їх провадження є головними принципами формування і функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. При цьому типові системи слідчих дій, що знайшли своє відображення у методиці розслідування, зумовлені передусім предметом доказування по кримінальній справі, правовими цілями розслідування, а також типовими слідчими ситуаціями, що виникають на певних етапах розслідування окремих категорій злочинів, тобто кожній типовій слідчій ситуації притаманна своя система типових слідчих дій. З іншого боку, саме узгоджена сукупність (система) слідчих дій є найбільш дієвим засобом перевірки висунутих версій та впливу на ці ситуації з метою вирішення завдань розслідування. Крім того, системи слідчих дій здатні забезпечити економію часу на пошук правильних рішень і обрання оптимальних шляхів їх реалізації, що значно знижує рівень помилок і підвищує ефективність праці слідчого у конкретному акті розслідування.

Водночас поряд із системами слідчих дій у структурі криміналістичної методики має місце ще одна відносно нова категорія, яка одержала назву «тактична операція». Засновники концепції тактичної операції виходили з того, що вона є: 1) сукупністю тактичних засобів реалізації

¹ Магусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Магусовский. – Х., 1999. – С. 154.

² Див.: Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій / Віолетта Коновалова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2005. – Вип. 4 (43). – С. 155–160.

методів розслідування; 2) засобом реалізації взаємодії слідчого з органами дізнання, державними установами й організаціями, окремими громадянами, необхідність у чому виникає при вирішенні завдань розслідування; 3) організаційним і тактичним засобом ліквідації протидії з боку правопорушника; 4) засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів; 5) засобом реалізації тактичних прийомів, що вимагають сукупності дій слідчого та представників інших органів¹.

Поява в криміналістиці категорії «тактична операція» викликана в першу чергу потребами практики щодо необхідності комплексного провадження слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій з метою вирішення таких завдань, розв'язання яких іншими, несукупними засобами просто неможливо. При цьому йдеться про поєднання в одній категорії як організаційних, так і тактичних підходів до здійснення досудового розслідування. Саме ці чинники стимулювали науковців до розроблення концепції тактичних операцій і запровадження її положень у практику розслідування злочинів. Як відзначає В. Коновалова, «на сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликає інтерес концепція тактичних операцій як своєрідної форми розслідування, що об'єднує організаційні, слідчі та оперативно-розшукові дії для швидкого й ефективного вирішення слідчих завдань»².

Розробники концепції тактичних операцій виокремлювали різноманітні ознаки цієї категорії. Так, А. Дулов виділив такі ознаки: сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; єдиний план; тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій³. Л. Драпкін — комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-підготовчих та інших дій; єдиний план; окреме проміжне завдання, підпорядковане загальній меті розслідування⁴. В. Шиканов — систему узгоджених між собою дій; єдиний план; регламентованість кримінально-процесуальним законом; проміжне

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск, 1979. – С. 43–44; Лаврухин С. В. Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования умышленных убийств / С. В. Лаврухин // Алгоритмы и организация решений следственных задач : сб. науч. тр. – Иркутск, 1982. – С. 67–70.

² Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. практ. конф. – Х., 2003. – С. 68.

³ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск, 1979. – С. 44.

⁴ Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. – Свердловск, 1987. – С. 54.

тактичне завдання, зумовлене предметом доказування; алгоритм дій¹. С. Здоровко — сполучення (комплекс, систему) однойменних або різнойменних слідчих дій, а також (або) оперативно-розшукових заходів, а іноді й організаційно-технічних заходів; взаємозалежність дій, що входять до тактичної операції; черговість (послідовність) або одночасність виконання дій; вибірковість і спрямованість дій на вирішення проміжного завдання розслідування; ситуаційну зумовленість; єдине керівництво з боку слідчого; єдиний план². В. Шевчук – системність взаємозалежних і взаємоузгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; зумовленість цієї системи дій слідчою, а іноді й дослідною ситуацією; плановірність їх проведення й реалізації; керівну роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання); цілеспрямованість дій на вирішення окремих проміжних тактичних завдань³.

На підтримку доцільності розроблення концепції тактичних операцій науковцями наводилися й різноманітні аргументи. Так, на думку О. Баєва, дослідження злочинів можна уявити собі у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину і всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування по кримінальній справі. При цьому далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. У таких випадках слідчий планує і реалізує тактичну операцію⁴. В. Корноухов вважає, що слідчий у процесі розслідування в основному оперує побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через встановлення проміжних фактів, які й визначають тактичні завдання розслідування, а відтак і необхідність провадження тактичних операцій⁵. Більше того, на його переконання в методиці мова взагалі повинна

¹ Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В. И. Шиканов. – Иркутск, 1978. – С. 117–118.

² Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко. – Х., 2004. – С. 15.

³ Шевчук В. М. Формування тактичних операцій у криміналістиці: актуальні проблеми сьогодення / В. М. Шевчук // Проблеми законності : Республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2004. – Вип. 70. – С. 85.

⁴ Баєв О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. – 2-е изд. перераб. и доп. / О. Я. Баєв. – М., 2003. – С. 252.

⁵ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М., 2008. – С. 93.

йти не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування¹. У свою чергу А. Дулов висловив вельми сміливу ідею стосовно того, що методика розслідування різноманітних категорій злочинів значною мірою повинна будуватися на розробленні лише комплексів тактичних операцій, що істотно змінить зміст методики, зробить її більш корисною для практичної діяльності по розслідуванню злочинів².

Але на сьогодні поки що ані теорія, ані практика не підтримали категоричні пропозиції А. Дулова. Ось чому, незважаючи на критику на нашу адресу³, ми глибоко переконані, що в структурі криміналістичної методики поряд повинні існувати дві побудови: системи слідчих дій і тактичні операції. Причому кожна з них має своє функціональне призначення. Якщо перша спрямована на вирішення загальних, стратегічних завдань розслідування, то друга – на вирішення завдань тактичних. У цьому питанні ми повністю солідарні з Г. Матусовським, який вважав, що «розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття і розслідування злочину, встановлення усіх обставин, що підлягають доказуванню по даній справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні і вирішення тактичних завдань – два взаємозалежних напрями в діяльності слідчого, зумовлених його повноваженнями самостійного прийняття рішення щодо спрямування досудового слідства (ст. 114 КПК України)»⁴.

Розглядаючи в структурі криміналістичної методики наявність двох побудов – систем слідчих дій і тактичних операцій⁵, ми виходили з того, що досудове розслідування передбачає необхідність у вирішенні широкого кола завдань, які можна класифікувати за різних підстав. Так, за обсягом вирішуваних завдань їх можна поділити на основні

¹ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – С. 117.

² Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – С. 53.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х., 2007. – С. 175.

⁴ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х., 1999. – С. 152.

⁵ Див.: Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів. – Х., 2006. – Вип. 6. – С. 32.

(загальні, стрижневі) та локальні (проміжні), за сферою реалізації – стратегічні та тактичні. При цьому основні (загальні, стрижневі) завдання є стратегічними, такими що впливають із предмета доказування (ст. 64 КПК України) та обставин, що підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів. Вони спрямовані на досягнення правової мети, за своєю природою є більш усталеними і меншою мірою піддаються впливу ситуаційних чинників. Локальні (поміжні) завдання є тактичними, що мають чітко визначену ситуаційну зумовленість.

У такому баченні можливості розподілу завдань розслідування ми неодинокі, оскільки ще у 1977 р. В. Образцов виокремив тактичні та стратегічні завдання розслідування¹. Пізніше до даної класифікації приєднався М. Яблоков, який до числа стратегічних завдань включив: встановлення особи потерпілого; виявлення особи або кола осіб, серед яких слід шукати невідомого злочинця; розшук і затримання злочинця; збирання і використання з метою викриття усіх фактичних даних; виявлення зв'язків злочинця; виявлення прихованого майна та цінностей, необхідних для відшкодування завданих злочинцем збитків; визначення профілактичних заходів у ході розслідування².

Отже, можливість розподілу завдань розслідування на стратегічні і тактичні не викликає сумнівів, а відтак і необхідність диференціації засобів їх вирішення, оскільки між завданнями і засобами їх розв'язання існує логічний зв'язок. Виходячи з наведеного, сутність тактичної операції слід досліджувати в нерозривній єдності із завданнями розслідування. Більше того, гносеологічні помилки щодо визначення рівня завдань даються взнаки й при виокремленні тактичних операцій і як наслідок поява в криміналістичній літературі пропозицій щодо формування таких тактичних операцій, які суперечать їх концепції. Так, О. Лапін, досліджуючи проблему розслідування квартирних крадіжок, у числі тактичних операцій називає «Збирання інформації»³. В. Лисенко на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виокремлює такі тактич-

¹ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений / В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – С. 81.

² Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения) / Н. П. Яблоков. – М., 1985. – С. 85.

³ Лапін А. В. Теория и практика производства тактических операций при расследовании квартирных краж : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика» / А. В. Лапін. – Минск, 1986. – С. 11.

ні операції, як «Викриття злочинця», «Збирання доказової інформації»¹. Як ілюстрацію тактико-криміналістичних операцій І. Комаров розглядає таку, як «Збирання, дослідження та оцінка побічних доказів причетності особи до злочину»².

Наведені організаційні форми за їх метою, спрямованістю, колом вирішуваних завдань навряд чи можна віднести до розряду тактичних операцій. Видається, що в цих випадках спостерігається деяке перебільшення значущості такої категорії, як тактична операція, і надання їй невластивих функцій. Звісно, що остання характеризується вибірковістю та ситуаційною зумовленістю і спрямована на оптимальне вирішення тактичного (проміжного) завдання розслідування, що досягається правильною організацією провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. У зв'язку з цим вирішення таких завдань, як викриття злочинця, а тим більше збирання доказової інформації аж ніяк не можна віднести до розряду тактичних, оскільки вони є головними (стратегічними) завданнями всього досудового розслідування, що випливають з диспозиції відповідної статті КК України та предмета доказування. На досягання саме цих завдань спрямовані всі процесуальні, тактичні, організаційні засоби, що є у розпорядженні слідчого, передусім провадження оптимальної системи слідчих дій. Ось чому ми солідарні з В. Корноуховим, який відзначає, що «збирання (точніше – формування) доказів пронизує увесь процес розслідування, так само, як їх дослідження та оцінка, тобто дана процедура охоплює в цілому процес розслідування, а тому навряд чи може бути тактичною операцією»³.

Таким чином, на сьогодні проблема полягає не в доцільності розподілу завдань на стратегічні та тактичні, а у правильному їх визначенні, конкретизації та розмежуванні.

Приступаючи до розв'язання зазначеної проблеми, треба виходити з того що стратегія – це майстерність в досягненні мети, головний напрям діяльності, який у судово-слідчій практиці визначається предметом доказування, тобто обставинами, що підлягають з'ясуванню

¹ Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Лисенко. – К., 2006. – С. 24.

² Комаров І. М. Криміналістические операции в досудебном производстве / І. М. Комаров. – Барнаул, 2002. – С. 167.

³ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М., 2008. – С. 126.

(ст. 64 КПК України), наповнених змістом конкретної кримінально-правової норми. У зв'язку з цим слід погодитися з В. Дубрівним стосовно того, що правові цілі задані законодавцем, їх досягнення є обов'язковим, вони формують єдині настанови в розслідуванні¹. До сказаного додамо, що вони визначають межі доказування і зумовлюють вибірковість процесу пізнання. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню, наповнюючись змістом конкретної кримінально-правової норми, трансформують їх у структуру, яка й утворює предмет доказування, тобто систему правових цілей та стратегічних завдань розслідування.

Нааявність стратегічних завдань надала підстави окремим ученим запропонувати такі засоби їх вирішення, як стратегічні операції. Так, В. Берназ і П. Берназ, приєднуючись до пропозиції В. Образцова², виділяють стратегічні операції, як засоби, що спрямовані на встановлення всіх або більшості обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі. При цьому вони вважають, що такого роду операції вже давно застосовуються і мають назви «первісні слідчі дії й оперативно-розшукові заходи; подальші слідчі дії й оперативно-розшукові заходи»³. З такою позицією навряд чи можна погодитися, оскільки і першочергові, і подальші слідчі дії в теорії кримінального процесу та криміналістики завжди вважалися основним засобом здійснення всього процесу досудового розслідування. А сам процес розслідування – це більш широке поняття, аніж операція, навіть якщо вона й стратегічна. Більше того, останню можна розглядати лише в рамках евристичного, а не організаційного процесів, оскільки надто важко собі уявити, як можна організаційно побудувати увесь хід розслідування по складній, багатоепізодній кримінальній справі у формі лише однієї операції.

Щодо тактичного завдання розслідування, то в криміналістичній літературі пропонувалися різні його визначення. Так, А. Волобуєв розглядає тактичне завдання розслідування як окреме завдання на шляху вирішення загального (стратегічного) завдання кримінального судочинства, пов'язаного із застосуванням криміналістичних засобів і при-

¹ Дубрівний В. А. Деятельность следователя по расследованию преступлений / В. А. Дубрівний. – Саратов, 1987. – С. 51.

² Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений / В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – С. 81.

³ Берназ В. Д. Криміналістична стратегія як наукова категорія / В. Д. Берназ, П. В. Берназ // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса, 2008. – Вип. 44. – С. 31.

йомів¹. С. Здоровко під тактичним завданням розуміє певну проблему, яка потребує свого вирішення в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів)². На думку В. Корноухова, тактичне завдання – це частина процесу розслідування, що відображає співвідношення між ситуацією розслідування і тактичною метою та визначає спосіб дії. У його структурі як вимога (мета) виступає встановлення правової або проміжної мети розслідування; як умова (відоме) – ситуація розслідування; як шукане (невідоме) – окрема система доказів³. Ми готові погодитися з В. Корноуховим щодо змісту і структури тактичного завдання, окрім посилення на те, що тактичне завдання спрямоване на встановлення правової мети, тобто реалізацію повного і всебічного розслідування і остаточне встановлення винної особи. Як видається, останнє є безпосередньою метою досудового розслідування в цілому, досягненню якої підпорядкована ціла низка проміжних, локальних цілей, що формують завдання відповідного рівня, реалізація яких і є прерогативою тактичних операцій. У зв'язку з цим тактичні завдання треба розглядати як необхідний елемент у досягненні проміжної, локальної мети розслідування, а відтак і засобом їх вирішення можуть бути лише тактичні операції.

Як видається, при формулюванні визначення поняття «тактичне завдання» треба шукати такі ознаки, які б дозволяли більш чітко відрізнити це поняття від суміжних і виражали б його сутність. До таких ознак, на нашу думку, передусім слід віднести природу походження цього різновиду завдань (ситуаційна зумовленість, локальність масштабу, варіантність виникнення тощо) та засоби їх вирішення. Саме ці ознаки надають можливість визначити критерії відокремлення одних видів завдань розслідування від інших, зокрема стратегічних від тактичних.

¹ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. Ф. Волобуєв. – Х., 2002. – С. 18.

² Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко. – Х., 2004. – С. 118.

³ Корноухов В. Е. О соотношении понятий «тактическая задача», «ситуация расследования» и «тактическая операция» / В. Е. Корноухов // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам : сб. науч. тр. – Красноярск, 1987. – С. 37–46.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за можливе зауважити наступне:

– кожний акт розслідування передбачає необхідність вирішення певних стратегічних і тактичних завдань. І якщо перші – стратегічні – впливають із предмета доказування (ст. 64 КПК України) та обставин, що підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів, за своєю природою є більш усталеними і меншою мірою піддаються впливу ситуаційних чинників, то другі – тактичні – мають чітко визначену ситуаційну зумовленість;

– основним засобом вирішення стратегічних завдань і відповідно впливу на слідчі ситуації, що виникають, є оптимальні системи слідчих дій. Саме вони забезпечують найбільшу інформативність в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів¹. У свою чергу тактичні завдання вирішуються за рахунок проведення відповідних тактичних операцій, які доповнюють оптимальні системи слідчих дій, а необхідність їх провадження виникає тоді, коли тактичне завдання неможливо розв'язати іншими засобами і в інший спосіб. При цьому тактичну операцію доцільно визначати як своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб здійснення розслідування, що включає в себе оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які при комплексному їх застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації;

– системи слідчих дій і тактичні операції треба розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі один одного засоби, що в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів. Так, якщо при розслідуванні вбивства, виявлена сукупність слідів і здобута з них інформація про обставини події злочину не дозволяє з достовірністю встановити ту чи іншу проміжну мету, наприклад, особу жертви вбивства, то створюється відповідна проблемна проміжна ситуація, а остання в свою чергу породжує локальне завдання щодо необхідності пошуку додаткових джерел та (або) носіїв інформації про подію, що відбулася, в цілому та жертву злочину зокрема. Найбільш

¹ Див.: Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій / Віолетта Коновалова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2005. – Вип. 4 (43). – С. 159.

ефективним засобом розв'язання такого роду завдання саме і виступає тактична операція «Особа жертви вбивства». У подальшому в ході реалізації зазначеної тактичної операції може бути одержана інформація про наявність у жертви елементів віктимної поведінки, яка в свою чергу породжує нову проблемну ситуацію та постановку локального проміжного завдання щодо підтвердження цієї інформації. Виконання такого роду завдання може здійснюватися за рахунок проведення тактичної операції «Віктимність жертви вбивства», безумовно, за умов необхідності застосування саме комплексу узгоджених дій, оскільки інколи вирішити тактичне завдання можна і шляхом провадження однієї слідчої дії. Наведена модель побудови процесу розслідування є апробованою і знайшла своє відображення в сучасних науково-практичних виданнях¹;

– кожна тактична операція повинна мати своє чітко визначене змістовне наповнення у вигляді комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, які б мали достатньо вузьку спрямованість і забезпечували реалізацію одного тактичного (проміжного) завдання. У протилежному випадку до структури тактичних операцій можуть бути включені такі комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, здійснення яких без певного їх повторення просто неможливо, що суперечить природі й призначенню самих тактичних операцій. Так, у всіх запропонованих С. Здоровком типових тактичних операціях з розслідування вбивств, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, зустрічається огляд місця події. Майже у всіх проводиться огляд трупів та призначається судово-медична експертиза. Є повторення й щодо інших слідчих дій². Якщо взяти до уваги, що всі завдання, на вирішення яких спрямовані зазначені тактичні операції, потребують з'ясування по кожній кримінальній справі й у всіх випадках, а також необхідність економії процесуальних засобів, то виникає потреба у проведенні цих тактичних операцій паралельно або майже паралельно. Це призведе до того, що ту саму слідчу дію, наприклад, огляд місця події, доведеться проводити не-

¹ Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2007.

² С. Здоровком запропоновані такі типові тактичні операції: «Організований характер вбивства», «Вид вбивства», «Умови вбивства», «Механізм вчинення (організації) вбивства», «Знаряддя вбивства» та ін. (див.: Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко. – Х., 2004. – С. 126–140).

одноразово щодо кожної тактичної операції. Зазначене є абсурдним, суперечить положенням кримінально-процесуального права та криміналістики, а також самій природі тактичних операцій. Усунення такого роду суперечностей можливе лише за рахунок правильного визначення тактичних завдань і відповідно до них тактичних операцій, де аксіоматичним повинно бути положення, за яким тактичні операції – це вибіркові, ситуативно зумовлені утворення, які займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення лише одного проміжного завдання. Саме за таких умов можна сформувати тактичні операції, паралельне проведення яких не призводитиме до повторення (дублювання) окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що входять до їх структури. Водночас намагання гіперболізувати значення тактичних операцій, розробити окремі криміналістичні методики лише на базі їх комплексів призведе до формування такої наукової абстракції, яка буде відірваною від потреб практики та яку просто неможливо буде реалізувати в діяльності слідчих органів;

– тактичні операції повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто вони мають бути їх невід’ємною складовою. Крім того, вони повинні бути максимально «прив’язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. Головним є не те, яку назву мають ці тактичні операції, а які слідчі дії й оперативно-розшукові заходи входять до їх структури, на вирішення яких завдань вони спрямовані та в якій послідовності виконуються.